

ձեռքը նմանապես Ասորեստանի թագաւորը չկա-
րողացած գերել նորա աստուածները, որ Տնումն
հասարար էր յաղթուած ազգի քաղաքական
անկախութեան վերանայուն, ինչպէս Սարգոն
(722—705) քերեց Հասերի երկրից Տեշուրի
արշանը եւ ապա 714 թ. ուրարտեան Մուսասիր
քաղաքից Ռուսա Ա. ի խաղէի աւտուածը,
որի դոյժը տրիպեց իրոպա Ռուսաին ինքն իւր
դաշոյնի հարուածով իւր կենսերին վերջ տալը
Առժամանակ ջլատելով Արամէի ոյժերը եւ նորա
հնդկահովիտները նախեան երկրներում, Սաղ-
մոնասար անկարող եղաւ նորան մահացու հա-
րուած հասցնել՝ շնորհիւ ուրարտեան իշխանի
նազմանակ հմտութեան եւ երկրի անտոյժ դիւ-
քին. շարունակ 12 տարի եւս իւր զէնքը չջա-
րժեց, թոյլ տալով թշնամու աւերածից սթա-
փուիլ եւ իւր ոյժերը ժողովել, Արամէն կրկին
գրաւեց իւր սահմանները¹:

Այս է պտտաւորը, որ 845 թ. իւր կա-
ռավարութեան 15-րդ տարին՝ Սաղմանասար
վճռեց միանգամ եւս ասպատակել Արամէի
հարաւային գաւառները՝ այս կողմից սպառնա-
ցող վտանգի որոպն կրկին առնելու համար.

«Իմ կառավարութեան 15-րդ տարին ար-
շաւեցի Նաւրիի՝ Տրգրիտի ավաւքներին, լե-
ռան տպաւածով մէջ, որոնեղից աղբիւրը կը
բղկե, շինեցի կամ մեծութեան պատկերը,
նորա վերայ գրեցի իմ զօրութեան համբաւը,
իմ քաջութեան աջողութիւնները, ես մտայ
թուշ ի բռնի անցքը, ուրարտացի Արամի
քաղաքները մինչեւ Եփրատի ակունքը քանդեցի,
աւերեցի, հրով այրեցի: Ես ջուռեց Եփրատի
ակունքը. իմ աստուծոց ոչխարներ զոհ մա-
տուցի. Ասուրի զէնքը նորա (ջրի) մէջ լուացի:
Ասիա, իշխան Դաւայենի, փարեցաւ իմ
տոներին. նորանեց ընդունեցի ձիեր իրենւ հարկ
եւ տուրք² »:

¹ 850 թ. Ասորեստանի թագաւորը Հասերի գէմ
տրեւածոց արշաւելիս նուաճուծ է օրն Արամի քաղա-
քները՝ «Կարեւորի Սանգարի քաղաքներից եւ ջուռեցի, ար-
շաւեցի Արամի քաղաքների վերայ, նուաճեցի նորա ար-
քայաւիտա քաղաք Աւան: Եւս գաւառի 99 բնակատե-
ղերով հանդերձ կործանեցի, աւերեցի, հրով այրեցի³:
849 թ. Սաղմանասար կրկնուծ է նոյնն՝ «Արամի քաղաք-
ներից 100 եւ նուաճեցի, կործանեցի աւերեցի, հրով այ-
րեցի», (Balarat-Insechrift der Salmanassare II): Հարկու
այս Արամը ոչ մի կապ չունի «ուրարտացի, Արամէի հետ,
մեզ յայտնի է միայն, որ նա Յուսիս անից կը սերեր եւ
արեւմտեան Եփրատի վերայ ինքուց ցեղականերից մէկն
էր, որ 859, 858, 857 թթ. թաղապարն նաւերներով աշ-
խարհեց Սաղմանասարին իրերի հետ ուստակելու հապաղան
հաճոյանալով:

² Balarat-Insechrift der Salmanassare II.

Երրորդ արշաւանքը պարզ կ'ապացու-
ցանէ, որ Սաղմանասարի աշողութիւնը 857 թ.
միայն ժամանակաւոր էր, որ ստիպեց թշնամու
թագնուիլ, բայց ոչ զէնքը նորա առջեւ խնար-
հել: Ասորեստանի պետերը սովորութիւն չու-
նէին նուաճուած երկրներում հովմայեցոց պէս
պահպան գնդեր պահել, այլ իրանց յաղ-
թութեան ծարաւը կը յագեցնէին բնիկների
ինչքը կողոպտելով, նոցա արի մասնելով եւ
քաղաքները այրելով: Սաղմանասարի մեկնելուց
յետ Արամէին հարկաւ դժար չէր իւր նախկին
քաղաքական դիրքը կրկին ձեռք բերել, իւր
իշխանութիւնը տարածելով Վանայ ծովի եւ
Արածանի վերայ, Նաիրի հարեւան ցեղերը
կամայ-ակամայ պէտք է մոնէին նորան հովա-
նաւորութեան տակ: Միայն այս փաստը կարող
էր Սաղմանասարին դրգել՝ «յաղթուած» Ա-
րամէի գէմ երրորդ անգամ արշաւել, Չուելով
Տրգրիտի ակունքից, Սուպատի քարայրից, որ
այժմ Սերենհիտ համալ իւր կոչուի (Դիարբեկի եւ
Բալուի մէջ), Սաղմանասար մտաւ «Թունիթուն»,
հաւանորեն կարծելու է Սասունի կիրճը, գուրս
եկաւ Տարուն եւ անցաւ Դաւայենի երկիրը ծովու
ի ծայր մինչեւ Մանեկերա (Մեյնազկերա), որի
մօտ յիրաւի կը սկսին արեւելեան Եփրատի
ակունքը: Այս անգամ նա չմտաւ Արամէի բուն
երկիրը՝ կամ չվտահանալով նորա հետ կրկին
չափուիլ եւ կամ՝ անցեալից փորձուած, ան-
գուտ համարեց այս լեռնային պատերազմը, որի
հետ քաջ ծանօթ էին Ուրարտացիք: Սակայն
հաւանորեն է կարծել, որ Արամէն ապահովու-
թեան համար տեղափոխել էր իւր մայրաքա-
ղաքը իւր երկրի խորքերը, ինչ Եարինի գաւառը,
ուր Սաղմանասարի համար ճանապարհը ան-
վտանգ չէր: Համաձուտ տեղեկութիւնը չէ յի-
շուծ որ եւ ընդհարման մասին նաեւ տեղացի
իշխանների հետ Ուլինչ չաւենալով այս ան-
գամ գալ արեւնդներին յիշատակելու Սաղմա-
նասար բաւականացաւ Դաւայենի իշխան Ասիաի
համետ տուրքը ընդունելով:

Բնական է, որ Ասորեստանի փառաւոր
պետերը այս եւ նման արշաւանքներ, որպիսի էլ
նոցա իշխանութիւնը կարճատեւ լինէր հեռուոր
երկրներում, սիրով իրենց նուաճութեան շարքն
են անցկացրել, թուելով մի այլ արձանագրու-
թեան մէջ իւր ձեռքի տակ նուաճուած երկր-
ները Սաղմանասար յիշում է նաեւ Ուրարտուի
գաւառները՝

«Նուաճելով վերին եւ ստորին Նաիրի
ծովից եւ արեւմտեան մեծ ծովից մինչեւ խա-

ման արեւելից խառնուրդ երկրին նորա ամբողջ տարածութեամբ: Տիրիսի ահուելից մինչեւ Եփրատի ահուելը շուռածն իմ ձեռքը: Հանձն թիգ մինչեւ Սուխնի, Սուխնից մինչեւ Մեւրիգ¹, Մեւրիգից մինչեւ Գալանի, Գալանից մինչեւ Արզաշէն, Արզաշէնից մինչեւ Գիւլաշ, Գիւլաշից մինչեւ խոտուշի, Նաբի երկիրը, մինչեւ Գալգի ծովը², որ Մառաստան³ կը կոչուի, չըհեղեղի բլրի նման յաղթեցի⁴:

Սաղմանասարի արշաւանքներով սկսաւ այն անընդհատ մահուան եւ կեանքի կտիւր Խարաբուսի եւ Ասորեստանի մէջ, որ մի կէն դար յետոյ վերջացաւ Ռուսա Ա-ի խորիստ իշխանութեան խորապմամբ: Արամի արեւմտաւոր ընդդիմադրելն Սաղմանասարին պարզ ապացոյց է, որ Թադարի սկզբին վանայ ծովէ հիւսիսային ափերին գոյութիւն ունէր մի տերութիւն, որ սկսել էր Նաիրի ցեղերը ձուլել իւր իշխանութեան տակ, սպառնալով կորզել Ասորեստանից նորա հիւսիսային գաւառները: Անկասկած մի ազգ, որ կանգնած էր քաղաքական աշխարհ այս աստիճանի վերայ, պէտք է ունենար կուրտութեան զարգացման որոշ անցեալ, որի պատճառով մեծ էր երբեք սկսելն իր թագաւոր մեծաւոր մեջ: Բնիկ էր այս ազգը թէ առաք երկրից դաղթած՝ մեր աղբիւրները լուռ ձեռն այս խնդրի մասին: Մեզ հասել է բարեբախդ տալար նորա արաքիս տեսիլ՝ մարմնի կազմութեան, երեսի գծագրութեան, զգեստի եւ զինավառութեան շատ թէ քիչ հարազատ նկարագրութիւնն ասորեստանեան քեղարուեստի մէջ, որ կը զարդարէ Բալալատի արքունեաց զրանց երկաթեայ ձողերը՝ ի յիշատակ հեռաւոր սերնդների:

(Հարսանիքի:)

Բ. ՅԱՆԱՅԵԱՆ

ՍԱՅՆԱՐԱՍԱՆՆԵՐ

Թէոդիկ. — Ամենուն տարեցոյցը, զբոսալի ու պիտանի:
1908 Բ. տարի: Կ. Պ. 1908, 8 էջ 371:

Մեր ազգին մէջ ժողովրդական տարեցոյցներու պէտքն վաղուց արգէն զգալի էր: Այս

1 Մալաթիայի (= Մեկի) յիշելն Սուխնի եւ Գալանի գաւառների մէջ սխալ է. նման աշխարհագրական անուններ սակաւ չեն ասորեստանեան արձանագրութիւններու մէջ:

2 Պարսից ծովը:

3 Դուռնի:

4 Die Inschriften auf den beiden Stierkolossen Salmanaşars II., Leipzig d. Inscriptions des 12-13. 46 f.

անհրաժեշտ պէտքն մասամբ դարմանուեցաւ վերջին տարիներս լոյս տեսած ազգային օրա-ցոյցներու կամ տարեցոյցներու շնորհիւ, հետեւելով գլխավորապէս եւրոպական նման գործաքնութեան եւ յարմար՝ ժամանակին ներկայ պահանջմանց եւ օգույն, յատկապէս ժողովրդեան մտաւոր զարգացման գլխավոր կէտն նպատակ ունենալով: Այս կարգէն է մեծանուն թեոդիկի գրչէն ելած՝ «Ամենուն տարեցոյցը», որ թէպէտ տարիներու գեղեցիկ շարք մը չէ բաղադրած տալար, կաւին, վասն զի լոկ երկրորդ տարին է զոր թեւակոխած է, սակայն շատ մը տարիներ է ի վեր լոյս տեսած նման օրացոյցները կը հերքալանք: Թեոդիկի անունն իսկ բաւական էր տարեցոյցիս արժանիքն գնահատելու համար: Հրատարակիչը զարձակ մեզի անկերեւ ցոյց կու տայ, որ գիտեմտեանագիտները ու արուեստագիտներ իւր շուրջն համախելելէ՝ Ներկայ հասոյց 371 էջէ բաղկացած ստուար գործ մըն է «Նախորդին կրկին ծաւալով», պէսպիսութեամբ ներկոց, զուարճալի ու պիտանի գիտելիքներով, մարտր թուղթի վրայ եւ շքեղ տպագրութեամբ, որուն մեծ հոգ Ե. Խանը տարած է յարգու հրատարակիչը: Գարեցոյցին՝ Բ. տարւոյն հանդիպեան կողմէն ձեռնուած «Գնահատական տողեր» զոր հղին նալը Բ. տարւոյն սկիզբը գրած է՝ արգէն առհասարակ այն մըն են, թէ ինչպիսի պիտանի եւ ջերմ ընդունելութեան արժանացած է:

Խրաւարմ ընդուն է յարգու Հրատարակիչը՝ «Ամենուն տարեցոյցը» տիտղոսը վասն զի գիրքդ ոչ միայն հարաւարկ ժողովրդեան ձեռագր զարգացման կը ծաղայէ, այլ նաեւ քարձապոյն պատիճանի մարդկան ալ մեծապէս կրնայ նպաստել: Առաջիկայ Բ. տարին օժտուած է զանազան առարկութիւններով, զորոնք չունէր նախորդը: Այս հատորին մէջ այլ էա այլ բազմաթիւ տարականները գրուած են, այնպէս որ ընթերցող մէկ հայեցածածով կը տեսնէ իւրաքանչիւր ազգի թուականը, ասոները եւ նշանաւոր օրերը. ամէն էջին գիմացը անպիւր էլ մը պահպանուած է իւրիւր յարաւարտ օրւան կարեւոր յիշատակները նշանակելու համար: Մէջ ընդ մէջ գետեղուած են զանազան գիտական, եկեղեցական, երաժշտական, բնագիտական, աշխարհագրական, թուարանական եւն եւն տեղեկութիւններ այլ եւ այլ հեղինակներէ, զբոսալի հանելուկներ. տարեցոյցիս մեծագոյն մասին մէջ, իւրաքանչիւր էջին, հարաւոր գրուած են ժողովրդական պատմութիւն, թէեւ, ասորի կրթեմէ կը կրկնուին: Ասեմ զայս Թեոդիկի ջանագործ է Խեղճ պէտ